

Գ Ր Ա Կ Ա Ն

Վ Ա Հ Ա Ն Տ Է Ր Ե Ա Ն

ՎԱՀԱՆ Տէրեան երկու զլիաւոր ձկտում յայտ բերաւ. յոռետեսութիւն՝ բանաստեղծութեան, խորհրդապաշտութիւն՝ արուեստին մէջ:

Յոռետեսութիւնը ենթակայական դրութիւն մըն է, կը ծնանի անկիրք որ մարդ կը զգայ իր մէջ փափազներ ու կենսական բնազդներ, որոնք անիրականալի է աննպատակ կը մնան. այդ հակասութիւնը՝ ներքին ձկտումին է անոր անիրականացման՝ անվատահութիւն մը կը ծնանի մեր մէջ բնութեան կարգին և հարկին հանդէպ, որով կը նկատենք բնութիւնը իբր թշնամի և իբր ցաւառիթ: Ո՛րքան այդ մեր փափազներն ու բնազդները արմատացած ըլլան և անոնց գիտակցութիւնը ունենանք, այնքան այդ հակազդեցութեան ծագած ցաւն ալ ուժգին կ'ըլլայ. այդ պատճառաւ յոռետեսութիւնը կ'ենթադրէ փորձառութեան երկար շրջան մը ու նախատեսելու և վերլուծելու ունակութիւն. ներք. աւելի կը յայտնուի քաղաքական, մանաւանդ ընկերային ու բարոյական խաթարման շրջանէ մը վերջ. հետեւաբար սովորութիւն եղած է համարիլ արդիւնք ծերացեալ քաղաքակրթութիւններու: Իսկ վերջին դարուս մէջ զոյացած յոռետեսութիւնը աւելի որոշ պէտք է նկատել ծնունդ նոր երեւան եկող այն մտայնութեան՝ որով ընդդիմադրութիւն մը ստեղծուեցաւ գիտութեան ու բարոյական կեանքի ճշմարտութեանց մէջ, և այդ հակասութիւնը համարուեցաւ անլուծանելի. այսպէս խա-

ւար մըն էր որ ինկաւ մտքի պայծառութեան մէջ՝ կեանքը մթազնկու համար. Այդ հակասութիւնը սակայն անլուծանելի չէ, շատեր փորձած են մեկնարանել. կէսթէ ալ այդ ընդդիմադրութիւնը լուսաբանելու համար ասացուածք մը տուած էր Տէրեանի ձեռքը. «Ջանք ըմբռնել զքեզ և ըմբռնել իրերը». և ինք այդ ասացուածք ուզեց իրազործել. անով սակայն փոխանակ իր յոռետեսութիւնը պայծառացնելու, կենսունակ բարութեան մը գեղով՝ աւելի մթնցուց, որովհետեւ հիւանդի մը մտայնութեամբ է որ մերձեցաւ խնդրին:

Տէրեան բարոյապէս հիւանդ էութիւն մ'ունէր, հետեւաբար չէր կարող զանել կեանքին մէջ ցաւէն և տառապանքէն զատ ուրիշ ձև մը. այդ հիւանդութիւնը բնածին չէր՝ արդիւնք՝ իր յորինուածքի կազմութեան, այլ ծնունդ էր դաստիարակութեան: Նետուած իր գիւղի մաքուր և լուսաշող շրջանակէն՝ Մոսկուայի ու Պետերբուրգի մշուշոտ մթնոլորտին մէջ, դաստիարակութիւնը զոյացուցած էր իր մտքին մէջ օտարամուտ զաղափարներ, արդիւնք ուրիշներու փորձառութեան. իր սրտին մէջ ծնած էին օտարամուտ զգացումներ՝ նորէն արդիւնք ուրիշներու. անոնք կ'իյնային իր էութեան մէջ իբր կայծեր՝ բոցավառելու իր յորինուածքը. կը մտնէին արդէն իսկ լրացեալ, զինուած, առանց անձին կողմանէ հակազդեցութիւն կրելու, եթէ ստացած ըլլար զանոնք անձին փորձով, իրական կեանքին հետ հա-

1. Հոս նպատակս չէ վերջին երկուսնեանկերուն ապրող երկուստեք բանաստեղծին գրական գործունէութիւնը ներկայիւ. այլ զանել այն զի՞ծերը՝ որ կազմած են, այն զոյները՝ որ երկնաւորած են անոր անձը և հետեւաբար զգրքը, որով աւելի անոր հոգւոյն կազմու-

թեամբ պիտի զբաղիմ: Կենսագրական ծանօթութեանց համար կարելի է տեսնել Նորք հանգստի 1922 Գիրք Թ. 1 էջ 97-102, ինչպէս Բաճաստեղծութեանց հատորը և Երկերու ժողովածուի Գ. հատորը:

զորդակցութեան մտնելով, պիտի նշմարէր իրականութեան մէջ ոչ թէ միաձնի ձուլուած, այլ անկեղբայրան, անկազմ և ստէպ իրարու ընդդիմադիր զազափարներ և անոնց պայքարը տեսակ մը գիտակցութիւն պիտի արթնցնէր իր մէջ, որ մտայնութեան կազմուելուն ամենամեծ գործօն սատարողը պիտի ըլլար. մինչդեռ հիմա կերպով մը ուրիշ անձնաւորութիւն մը, կատարելապէս կազմուած և զարգացած, կը տեղաւորուէր բանաստեղծին եսին մէջ, բերելով իր հետ այն բոլոր տարրերը որ 1900էն առդին ռուս մտայնութեան էութիւնը զանգած էին, nihilisme իմաստասիրութեան մէջ, communisme ընկերային կարգերուն մէջ, mysticisme զրականութեան մէջ, Բանաստեղծն ալ սակայն իր կողմանէ գործակցած էր այդ հիւսանդ էութեան ստացման. տարակույսի բնածին արամազորութիւնը, զգայականութեան և ջղային խանգարման երեւումները, բարոյական և իմաստասիրական ստուգութեան պակասը՝ մեծապէս նպաստած էին անոր:

Այդ այսպէս կազմուած մտայնութիւն մը ինչ պիտի նշմարէր երբ ներանձնաւար իր էութեան խորը. ոչինչ բաց ի ցաւէն ու տուայտանքէն: Կը տեսնէ մեր մէջ բողբոջումը կամեցողութիւններու, իրօք, ձկտումներու, որոնք անդու կը ծնանին, կը ճգնին ու կը յոգնին հասնելու կէտի մը, իրականանալու, բայց երբեք չեն իրականանար, երբեք գոհու նակութիւն չեն գտներ. ասով սակայն չեն ոչնչանար, այլ միշտ աւելի կենսունակ և աւելի զօրացած, իբր նօթի լծեր, կը կրծնէ մեր էութիւնը՝ յագուրդ գտնելու այժ, երբեմն կ'ունենանք՝ հաճոյքի պահեր, բայց վաղանցուկ վայրկեաններ են սոսկ՝ որ իսկոյն կ'անհետանան. մինչդեռ ձկտումը կը մնայ իբր միակ անփոփոխ և ունակալան վիճակը մարդկային գոյութեան, ձկտում մը աննպատակ և անիրականալի: Մեզի տրուած է յոյսն ալ բայց ոչ թէ հըրշանկութիւն ընծիւղելու այլ զմեզ պատրելու և խոշտանգելու

համար որովհետեւ առարկայ չունի և եթէ ունի ալ՝ անհաս է. ծաղիկ մըն է առանց բոյրի, առանց օգտակարութեան, բայց շքեղ՝ իր փայլով և տեսքով. այդ փայլն ալ տրուէր է որպէս զի մեզի աւելի զգացնէ կեանքին շառնութիւնն ու սեռութիւնը: Այսու հանգեք՝ պէտք է ապրիլ. պէտք է տանիլ մեր մէջ այդ ձկտումն և յոյսը, տաղտուկի և թշուառութեան սերմերը, փանդ կ'ըսէ. « Մենք կ'ապրինք ոչ թէ անոր համար որ կեանքը բարիք կը նկատենք, այլ կը յայտարարենք թէ կեանքը բարիք է որովհետեւ անդարձօրէն մղուած ենք անոր»։ ուրեմն ճակատագրական մղում մը, որ Տէրեանի համար չի կրնար բարիքի նշանակութիւն ունենալ վասն զի արդիւնք է բիրտ ուժի: Ահա թէ ինչ կը գտնէ բանաստեղծը իր էութեան խորը՝ կեանքին հանդէպ. որով կը մնայ ցաւը լոկ կամ թախծը՝ միակ զգացում կեանքին մէջ, իբր բնութեան օրէնք, իբր սէր և իբր բնազդ:

Իսկ իրերը ինչպէս կը ճանչնայ. — Մենք իրերը կը ճանչնանք այն ոճով որ մեր մտայնութիւնն և տեսնելու կերպերը կազմուած են. իրերը մեզի, մանաւանդ բանաստեղծ անձի մը, չեն ներկայանար իբր անէ, անկենդան գոյակներ. մենք կը սիրենք անոնց մէջ նշմարել մեզի խօսակից և մտերիմներ. մարդէն աւելի բնութեան իրերուն մէջ է որ կը գտնենք և կը զգանք մեր հոգիին ցոլացումը. — իսկ Տէրեանի համար իրերը ինչ կրնային ըլլալ եթէ ոչ արտացոլացում իր էութեան, ներկայացում իր եսին. իրերու այն ընդհանրական հոլովոյթին մէջ, որ այլափոխութեանց և մշտատես շարժման ցնորքի մը երևոյթով կը պատկերանայ, բանաստեղծը՝ իբր nihiliste, կը զգայ միայն իր գոյութիւնը և իր եսը զգացողութեան և գիտակցութեան գործողութիւններու ներքեւ, և իր յօրինուածքին բովանդակ կեանքը կը ցրլացնէ բնութեան իրերուն վրայ. ուրեմն յաւիտենական պատրանք մը՝ որուն վրայ եսը իր ստուերը կը ձգէ:

Դիւրին է ըմբռնել այն բանաստեղծութիւնը որ կը ծագի իր անձն ու իրերը ըմբռնելու այս կերպէն:

Իրապէս բանաստեղծութիւնը չ'ըմբռնելու համար այլ կը զգացուի, որովհետեւ անոր հիմը կը կազմեն ներքին ցնորքի մը խանդը, զգայականութեան թափը, հոգւոյ յուզումները. սակայն հեղինակներ կան որ բանաստեղծութիւնը ըմբռնելու առանձին եղանակ ունին և այդ եղանակին վրայ կը հաստատեն իրենց քերթողական շէնքը. ըմբռնումի այդ կերպը կը նշմարուի աւելի այն հեղինակներուն քով որ մասնական դիտումներ կը նկատեն գեղեցկագիտութեան մէջ և բանաստեղծութիւնը իրենց համար բնագոյնի ըլլալէ աւելի դիտում. նաւոր ձև մը չ'ը ստանայ: Այսպէս Տէրեան կը նայի քերթողութեան իբրև nihiliste, որուն համար բանաստեղծութիւնը ազատագրում չէ կեանքի թշուառութենէն, կամ արտագեղում կեանքի տառապանքին՝ հաճոյք վայելելու համար, այլ անդրադարձում և ամփոփում բոլոր այն մութ և տարտամ զոյներուն՝ որ կրնան ստեղծել կեանքին թախիծը, կերպով մը քառու մ'է ձևացած էութեան խորը՝ գաղափարներու, պատկերացումներու, զգացողութեանց և յուզումներու խառնուրդով, ուր ոչ մէկ գիծ կամ երանգ ճայտունութիւն կ'առնէ, ուր տիրացող ոչ մէկ տարր կայ բայց եթէ ընդհանուր սեւորակ տիրութիւն մը, որ կը ծագի այդ խաւար յորինուածքի ամբողջութենէն իբր ծուխ մը գորշ, գալարուն և հեղձուցիկ, որ կը պարուրէ իր զոռով ամէն ինչ, բնութիւն, կեանք, սէր, բանաստեղծի հոգին. ծուխ մը սակայն որ միշտ վերանալու, եթերին մէջ մխրճուելու ձկտում ունի. ահա միակ շարժումը: Բանաստեղծին առջի շրջանին քերթուածները արտայայտութիւն են այդ տարտամ, մութ բայց համապարփակ ցաւին կամ թախիծին՝ որ ոչ մէկ տեղ է և ամենուրեք է. կարծես աւելի կը զգացուի զգացողութեամբ, չի արտոնեցներ բայց կը յոգնեցունէ: Այս ցաւը սակայն այնպէս անկայուն և mystique չի մնար. կեանքի իրական-

նութիւնը քիչ ատենէն աւելի հզօր և հաստատուն հիմ մը կ'ընծայէ անոր՝ շարք-

Անդա՞ր՝ կորել է սրտիս խնդումը,
Թունոտ մի մէզ է իջել հոգում իմ.
Մըտածութիւնները թախիծ ու թոյն են.
Գալիքը սե է որպէս խոկումս իմ:

Աշխարհն անգութ և ահաւոր է,
Եւ Ինչ է սէրը — անգոր մանուկ մի.
Չարն է յաղթողը, չարն է հրգորը.
Թախիծն անգոր է և սէրն անոգ է...

Մեր կեանքը դառն է, մեր օրը մութ է,
Անգոր են, զուր են մէջն ու կասկածը.
Բոլորը ծաղր է, բոլորը սուտ է,
Չարն է որ տէր է.....

Բայց ինչպէս հեղինակը առջի տարիներուն այդ mysticisme-ն կը յանգի քնազանցական յոռետեսութեան՝ տարազերելով ու մերժելով բարոյական ու կրօնական հաւատալիքներն ալ. առիկա շատ արամբարանական կարգով եղած է: Mysticisme-ը մի՞նակ մըն է որ պայծառ ու յարամաց շարունակելու համար, շատ զօրաւոր լոյս կը պահանջէ բանին ու կամքին մէջ. հակառակ պարագային պատահական մտքի դեղեկոտ ու տարտամ տեսլականէ մը վերջ բոլորովին բացասական դրութեան կը փոխուի: Այսպէս եղաւ Տէրեանի համար ալ. առջի տարիներու յոռետես mysticisme-ը բնաւ պայծառութիւն չի պարունակեալ. գիտակցութեան արդիւնք ալ չէ. կը նմանի խաւար անհունութեան մէջ խարխափող թռչունի մը թռուածութիւն, անյարմար և անվարձան: Հոն ներկայացուած է աշխարհի մը տեսուածութիւն՝ որ մերինը չէ այլ հեռաւոր ու անտես տիեզերքի մը, անորոշ ուրուագիծով, որուն որքան հոգին կը ձգտի այնքան ալ ատիկա կը հեռանայ. գաղափարական ալ չէ որովհետեւ մտածութեան մէջ գոյութիւն չունի և որուն նկատմամբ բանաստեղծը զգալի կը նշմարէ միակ իր հոգւոյն ձկտումը. ինչ է բուն այդ աշխարհը. ահա ինչ որ քերթուածները կ'ու-

զենց ցոյց տալ. բայց երբ բառերը քերթողին շրթունքներուն կը հասնին, կը ցնդին տեսակ մը անսահմանութեան մէջ՝ ցնորքի ու բանդազուշանքի Սիրոյ տեսութիւնը ներկայացուած է զուարթ և մաքրակենցաղ կնոջ մը կերպարանքին տակ, բայց նորէն տարտամ հեռանկարի մը վրայ, որ երբեք զգալի ու իմանալի չի դառնար. բանաստեղծն ալ անգիտակցաբար կը խուսէ անկից. ինչո՞ւ. որովհետեւ մթութեան մէջ առարկաները չեն բնորոշուիր, մանաւանդ թէ կ'այլափոխուին և հրէշային ձևեր կ'առնեն: Այնչէն ստեղծ ներկայացուածը բանաստեղծի հոգին է, ոչ թէ իրր զոյակ կամ էութիւն, այլ իրր շունչ մը թնթ և նուրբ, որ բնաւ յուզում կամ կիրքերու ժայթքում չ'ոճեննար, բայց փոխաբան երեք յայտնութիւններ կը զգենու՝ իրձ, յուշ և թախիժ, որոնք հոգեփոխական ձևերու ներքե կը պատկերանան. ասոնք ալ սակայն մտանակի միայն ապրելու իրաւունք ունին իրր ժամանակաւոր սփոփանք բանաստեղծին. տիրապետող տարրը անէութիւնը պիտի ըլլայ, լուսթիւնն ու յաւիտենականութիւնը:

Լուսթիւն, լուսթիւն, լուսթիւն անսահման...:

Այս ուրեմն Տէրեանի բանաստեղծութեան իսկական հմայքը. ոչ թէ զաղափարի մը վեհութիւնը կամ զգացման խորութիւնն և անկեղծութիւնը և կամ առարկայական պատկերացումը, այլ տեսակ մը խորհրդաւորութիւն՝ որ կը ծնանի բանաստեղծի հոգիին իրերու հետ հաղորդելու եղանակէն. անզայտ և տարտամ խորհրդաւորութիւն, բայց զգալի այն ներքին զօրութեամբ՝ որ մեր էութիւնը կը թրթոսցնէ, տիեզերքի հոգիին շօշափու մով. Այդ խորհրդաւորութիւնը սակայն մեզի հանդէ չի պատճառիր, մանաւանդ թէ կը ճնշէ զմեզ, և զմեզ կը սողայտէ, որովհետեւ մեր հոգին մթութենէն և տարտամութենէն աւելի կը կրէ ու կ'ահաբեկի,

քան թէ կը հրճուի. մեր մտքին համար լուսաւոր առարկաներ հարկաւոր են, մեր սրտին՝ բացայայտուած զգացումներ. Այս պատճառաւ երբ հասունութեան տարիները մօտեցան և իրականութիւնը ներգործեց բանաստեղծի հոգիին վրայ, այդ մթութեան և լուսթեան բովըն ուրիշ բան չծագեցաւ, բայց եթէ չարին զաղափարը. ոչ թէ այլեւս անորոշ հեռանկարի մը վրայ գծուած տարտամ և անտես, այլ իրր գերագոյն զօրութիւն, համապարփակ և ոչնչացնող, իրր հիմ և օրէնք տիեզերական էութեան, իրր կեանք և մտածութիւն, որուն մէջ ամէն բան պէտք է վերաստեղծուի գեղեցկանալու համար: Այս յոռետեսութիւնը այլեւս ենթակայական չէ այլ բնազանցական. այլեւս իր հիմը mystique թախիժ մը չէ որ կը զալարի, այլ չարն է որ կը սպաննէ աւէն բան, ու բանաստեղծին ներշնչումը ըլլալէ աւելի կեանքի կանոն կը դառնայ: Գոռետեսութեան ձևին այս փոփոխութեան իրր արտաքին պատճառ կրնայ վերջին քաղաքական կացութիւնն եղած ըլլալ. բայց ներքսպէս անիկա արդիւնք է բանաստեղծին մտայնութեան, արդէն nihilisme-ն չարին թագաւորութեան հասնելու համար մեծ անշրպիտի ալ պէտք չկայ: Այդ նոր ձևին յայտնուելով՝ բանաստեղծին մէջ տեսութիւններն և զգացումները կը կորսնցնեն իրենց թափանցկութիւնն և տարտամութիւնը, կը խտանան, շօշափելի կը դառնան, բայց կը ստորնանան ալ. սէրը այլեւս եթերային չէ, այլ բնախօսական և նիւթական. ցամաքաշոյն մը կ'ըլլայ որ կը խոցէ իր էութիւնը. կեանքը ծաղր մըն է որ կը դառնացնէ. ամենէն խոր զգացումը սակայն ոչնչութիւնն աւ մահն է, որ արդէն դարանաժ է բանաստեղծին. և ինք շուտով կը սուզուի անոր անէութեան մէջ իր այտեւրուն վրայ փթեցնելով ոչ թէ արցունք՝ այլ ժպիտ, չարին ժպիտը:

Հ. Կ. ՔԻՊԱՐԵԱՆ